

այն որոշողութիւններուն, որոնք յետոյ նոր մոլորութիւններ ծագելուն՝ վրձ-
ուեցան նոյն Քաղկեդոնի ժողովէն: Ստուգիւ կը դրէ ան յայտնապէս. «Ո՛չ
այն ամէն բան՝ որ հերետիկոսները կ'ըսեն՝ պէտք է խսկոյն մերժել ու մէկզի
նետել, վասնզի շատ բաներ կը դաւանին անոնք ալ ճիշտ մեզի պէս... Նոյնը
կը զօրէ նեստորի համար ալ, բայց ո՛րքան որ ան կը հաստատէ՝ երկու բնու-
թիւնները՝ բացատրելու համար մարդկութեան եւ աստուածութեան տարբերու-
թիւնը Բանին մէջ, եւ արդարեւ ուրիշ է Բանին բնութիւնը եւ ուրիշ՝ մարդուն
բնութիւնը, սակայն չի խոստովանիր միութիւնը մեզի հետ»⁽³⁵⁾ :

Նմանապէս քաղցր է յուսալ որ Նեստորի այժմեան հետեւորդներն եւս, զերծ կանխակալ կարծիքներէ, քննութեան ենթարկեն Ս. Կիրեղի գրութիւնները՝ տեսնելու համար բացուած իրենց առջեւ ճշմարտութեան ճամբան եւ զգալու, օժանդակութեամբ աստուածային շնորհքին, կոչը դէպի կաթողիկէ Եկեղեցւոյ ծոցը:

Ուրիշ բան այլևս չի մնար Մեզի, արդույ Եղբայրներ, եթէ ոչ՝ Ս. Կիւրեղի այս 1500ամեակի տօնախմբութեան ամբողջ ընթացքին, խնդրել պաղատաբար աղօթքներով, հօր բարեխօսութիւնը Ս. Վարդապետին բովանդակ Եկեղեցւոյ, բայց մասնաւորապէս անոնց համար՝ որ Արեւելքի մէջ կը պարծին քրիստոնէրուն մէջ կատարուի անվրէպ այն՝ զոր ինքը օր մը այնքան ուրախութեամբ անջատուած անդամները, եւ չկայ այլևս բան մը՝ որ անհամաձայնութեան համար բաժնէ պաշտօնեաները Քրիստոսի Աւետարանին»⁽³⁶⁾ :

Ողի առած այս երջանիկ յոյսով, Ձեզ իւրաքանչիւրիդ ուրոյն ուրոյն, արդոյ Եղբայրներ, ինչպէս նաեւ ձեզի յանձնուած հօտին, կը շնորհնէք զորոշնորհներու եւ ապացոյց Մեր Հայրական բարեհաճութեան:

Տրուած Հոռմ, Ս. Պետրոսի յօտ, 9 Ապրիլ 1944, Կիրակի Յարութեան
Տ. Ս. Յիսուս Բրիտանի, Մեր՝ Քահանայապետութեան Վեցերորդ տարին :

ጣኮበህ ቆዩ.

(35) *ἁγία* ἡγ. Migne PG. 77, 226: *ἁγία*

(36) $\rho_{nL} \rho_{L\rho} = \rho_{nL} \rho_{L\rho} = 254$:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

У Б У Р Н Ы Й В. У Л Ъ Б Ы Ы

(Շար. տե՛ս «Բազմավեպ» 1944, էջ 6)

Գրագետն եւ Ուսումնասէրը

Ինչպէս ըսինք, Սէթեան, հակառակ միջավայրի օրինակին եւ սովորութեան՝ որ միշտ առեւտուրի շուրջ կը դառնար, ընտրեց եւ բովանդակ կեանքով նուիրուեցաւ գրական ասպարէզին։ Թէ ուսկի՛ց եւ ինչպէս եղաւ ատիկա, ինքն է որ կը բացատրէ թէ 1890ին «Այն ինչ դեռ աննշան ուսանող մի էի ի Հայկեան Մարդասիրական Ճեմարանի քաղաքիս, եւ մեծն Նապետն անմահ՝ ի հեճուկս ծերութեան եւ բազմազրազ կենացն բարեհաճեցաւ պատուել զիմս անարժանութիւն ինքնազիր նամակաւ՝ զիս որպէս զմի ի ծանօթից իմեան պատանեաց կոչելով եւ ի նմին ժամու խրախոյս կարդալով ինձ յուստմահ հայրենի դպրութեան, եւ եթէ կարացի յետ դպրոցական կենաց մտանել յասպարէզ ազգային գրադիրութեան՝ այդ կարեմատեալ հաւաստեալ թէ խրախուսական եւ անել հաւաստեալ Ալիշանի եւ շնորհք, որ ներշնչող բանից Ալիշանի եւ շնորհք, որ վառեաց իսկ զհոգին անշէջ՝ որ հրդեհեաց զկեանս իմ մամբողջ»։ (նմկ. առ Հ. Ա. Զադիկեան, 7 նոյ. 1923)։

Հաղիկեան, 7 նոյ. 1923) :

Եւ ինչպէս շատ մը առիթներով կ'արտայայտուի, իր ամբողջ զարգացումը, առաւելապէս պատմական տեսակէտով արդիւնք է ինքնօգնութեան եւ իր յամառ եւ տոկոն ջանքերուն : Ուշի ուշով կարելի անկուն ջանքերուն : Ուշի ուշով կարելի անկուն ջանքերուն : Ուշի ուշով կարելի անկուն ջանքերուն :

հայցնել հոյակապ հին դէմքերը — յատկապէս հնդկահայ — եւ թէ խթան եւ օրինակ դառնալ նոր սերունդներուն՝ ազգասիրութեան եւ ուսումնասիրութեան :

Մեր մէջ բերելիք շատ մը հատակոտոր-
ներուն մէջ — չլրկնելու համար զանոնք
հոս — կը տեսնուի թէ ո՞րքան ջանք թա-
ւիած է զրաբարը սորվելու՝ ինքնօգնու-
թեամբ եւ զայն աւանդելուն մէջ յաջոր-
դող սերունդներուն :

Իբրեւ արդիւնք իր պատմական հնա-
խուզութեան «Գրտանին առ իս, կը գրէ,
բազում նշխարք հնութեանց զՀայոցն Հընդ-
կաստանեայց զորս յերեսուն եւ առաւել
ամաց հետէ հաւաքեալ եմ աստի եւ անտի
մեղուաջն իմն յարատեւութեամբ, զի զի-
տեմ հաւաստեալ թէ յետ մահուն իմոյ ոչ
ոք փոյթ յանձին կալցի փրկել զայնս ի
կորստենէ» (նմկ. առ Հ. Ղեւոնդ Տայեան,
6 Յուլիս 1923) :

Սիրահար իյորենացիին՝ անոր օրինակին
համեմատ ինքն ալ մինչեւ ծերութիւն
աշխատող. «դեռ գրեմ անընդհատ ի հե-
ճուկս տկարութեան անձին՝ հակառակ իսկ
խորհրդոյ բժշկաց որք արդելուն զիս զբա-
ղիլ գրական վաստակօք առ ժամանակ մի
ցկազդոյր խանդարեալ եւ խախտեալ ա-
ռողջութեան իմոյ յերեսաց բազմամեայ
դեգերման իմոյ ի Հնդիկս՝ ուր գարուն
կենացս փոխեցաւ յաշուն տերեւաթափ եւ
վաղաժաման ծերութեան վիճակեցայ կո-
րլստեամբ իմոյ առողջութեան եւ կորո-
վոյ» (նմկ. առ Հ. Ա. Ղազիկեան, 7/11/
1923) :

Իր գրասենյակ-ուսումնասիր հոգին է որ
ցառով կը նկատէ մահացու հարուածը հայ
ազգին եւ հայ գրականութեան նախորդ

մեծ պատերազմի վաղորդային, առանց սակայն յոյսը կորելու, թէ «Գրական ասպարէզ տարաբաղդ ազգիս ամբողջական դատապարտեալ է լինթաց անցեալ քսանեակ ամաց՝ յերեսաց դժբախտ անցիցն որք անցին ընդ հայրենիս մեր բաղմարկածեան ի սպառումն Հայ մտաւորականաց ի թիւրքիս եւ ի Ռուսաստան՝ ի ցաւ սրտի ճշմարիտ ազգասիրաց։ Նսեմ նսի՛՛՛ արդարեւ եւ բեր որոց արժանի։ Ո՛ւր ես անմահ քերթողահայր մեր Խորենացի ողբալ ըդ դժխեմ վիճակ ազգիդ երբեմն հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն։ Սակայն յոյս մեր լի է անմահութեամբ։ Թէ սերունդ քաջ նահատակին Հայկայ ոչ սպառնացի բնաւ, այլ եղիցի այն յապաղայն ազգ մի մեծ եւ հզօր՝ եթէ սակայն վերացի բէն եւ նախանձ յազգէն, որ քանդեաց զտուն ազգին յերկու հազար ամաց հետէ»։ (նմկ. առ Հ. Ղ. Տ. 18/7/1923)։

Ողբ. Հ. Արսէնի խնդրանքին վրայ է որ անշուշտ Սէթեան կը դրէ։ «Յորժամ փոքր ինչ պարապ գտանիցեմ ի բաղմադրազ զործոց եւ յախուռն թղթակցութեանց, պատրաստեցից զցուցակ յօդուածոց իմոց յէջս ազգային եւ օտար լրագրաց եւ հանդիսից՝ վասն Ձերոյ Մատենագիտութեան» (նմկ. 12/3/1925), ինչ որ հետաքրքրական պիտի ըլլար մեզի ալ այժմ, բայց դժբախտաբար առ Հ. Արսէն ուղղած թղթակցութեանց կարգին չգտնուեցաւ այդ խոստացումը։ Այլուր սակայն անցողակի նոյն Հօր կը գրէ թէ երբ եւ ուր եղած է սկզբնաւորութիւնը իր գրական աշխատութեան. «Անդրանիկ բանասիրական իմ հրատարակեցաւ յօրաթերթին Կ. Պոլսոյ «Արեւիկ» կոչեցեալ՝ յամին 1891, եւ յետոյ յամին 1892, հրատարակեցաւ ի նմին օրաթերթի երկար բանասիրական երկասիրութիւն իմ (ի չորս համարս) ի վերայ Հնդկական երաշակերտ շիրմին որ յԱզրա Հնդկաց»։ (7/11/1923)։

Այնուհետեւ հետզհետէ պատմական-հրապարակական յօդուածներ տուած է, միշտ իր գրաբար լեզուով՝ բաղմաթիւ Հայ թերթերու, ինչպէս են՝ Բազմավեպ, Հանդէս Ամսօրեայ, Մշակ եւ Նոր Դար՝ Թիֆլիսի,

Արեւիկ, Բիւզանդիոն, Մասիս՝ Կ. Պոլսի, Արմենիա եւ Հայ Սիրտ Մարտիրոսի(1), Հայ եկեղեցի՝ Մանչեսթրի, Յուսաբեր, Արեւ՝ Գահիրէի, Երիտասարդ Հայաստան՝ Նիւ Եօրքի, Ռանչպար Իրանի եւ վերածնունդ-Բորոյս՝ Թեհրանի(2)։ Հետաքրքրական յօդուածներ ունի նաեւ ինչ ինչ Տարեցոյցներու մէջ, որոնցմէ յիշենք յատկապէս Թեոդիկիմը (1925, տպ. Վիեննա)։ Ս. Փրկիչ Ազգ. Հիւանդանոցիմը (1925), Սիմոն Գաբամանեանիմը (1925), Պարսկահայ Տարեցոյցը (1927) եւն, եւն, ինչպէս նաեւ անգլիերէն զանազան թերթերու, օր. The Sunday Statesman, Bengal Past and Present, Times (Լոնտոն), The Indian Atheneum, Catholique Herald of India, Journal Asiatique(3) (Փարիզ)։

Առ Հ. Ա. Ղազիկեան նամակի մը մէջ կը դրէր, թէ «Գրեմ զամենայն նամակս իմ որպէս եւ զյօդուածս վասն ազգային եւ օտար լրագրաց եւ հանդիսից առանց սեւազրուեան կամ օրինակի. եւ եթէ ի կորուստ մատնիցին այնոքիկ, կորնչին ընդ նոսին եւ վաստակը իմ եւ նիւթը մինչ ի սպառ» (4/12/1924)։ ասոր համար շատ անգամներ զիմում կատարեց մեր տպարանին վարչութեան տիպ ու տառ ստանալու եւ հայ տպարան մը բանալու «զի չգտանին, կ'ըսէ, հայ տիպը եւ տառը ի քաղաքիս մեծի որ երբեմն պանծայրն ճոխ մամլովը եւ տպագրութեամբ»։ մանաւանդ որ, կը շարունակէ ըսել, «կամ իմ՝ եթէ կամք իցեն Երկնից եւ ինձ կեանք՝ ի լոյս ընծայել զցիր եւ ցան դրութիւնս իմ... որովհետեւ՝ ի ցաւ սրտի տեսանեմ թէ ազգային լրագիրք եւ պարբերաթերթը դժկամակութեամբ հրատարակեն զգրութիւնս իմ՝ ըստ որում մոլի գրաբարեան եմ ես» (16/9/1922)։ եւ այդ կորստեան վախն է որ զինք մտահոգ կ'ընէ. «կամ իմ

¹ «Իսկ զգրութիւնս իմ յէջս Արմենիա շարաթերթերին Մարտիրոսի՝ ի 1892 ամէն ի վեր»։ (նմկ. առ Հ. Ա. Ղ. 7/11/1923)։

² Տես իր երկը «Is Classical Armenian dead? (Գրաբարը մեռա՞ծ է)» էջ 22, ուր կը թուարկէ յիշեալ թերթերը որոնց աշխատակցեր է։

³ «Հնագոյն հայ տպանագիրքը Հնդկաստանի մէջ» ախղոսով յօդուածը։

օր մի յառաջ սկսանել զտպանութիւն երկոց իմոց, զի մի՛ ի կորուստ մատնիցին բաղմամեայ քրտանց եւ ճղանց իմոց վաստակը յետ մահուն իմոյ, որպէս կորեան բաղմաթիւ գրութիւնը անմահ քերթողին Մեսրոպայ Թաղիադեանի յետ մահու նորին ի Շիրազ Պարսից։ Ո՛վ անդառնալի կորստեան. զի խաւարասէր կղերականք ժամանակին ոչնչացուցին մինչ ի սպառ զամբողջ թղթեանսն Հնդկահայ տիպակին, զոր գտին անդ յետ մահու նորին յամին 1858» (նմկ. առ Հ. Ղ. Տայեան, 2/3/1923)։

Վաստակաւորի փառքը

Պատկանելի է շարքը գիտական աշխարհի ճեմարաններուն կամ կրթական հաստատութեանց որոնք իրենց անդամ անուանած են Սէթեանը, ինչպէս ինք իրաւամբ կ'ըսէ իր մէկ նամակին մէջ «ի գնահատութիւն պատմական եւ հնագիտական լուրջ վաստակոցն իմոց յընթացս անցեալ 45 ամաց»։ այսպէս

Ա. Պենկալայի Ասիական Արքունի կաճառը (Royal Asiatic Society of Bengal) 1897ին.

Բ. Կալկաթայի Պատմութեան կաճառը (Calcutta Historical Society) 1910ին.

Գ. Լոնտոնի Գեղարուեստից Արքունական կաճառը (Royal Society of Arts - London) 1918ին.

Դ. Մեծն Բրիտանիոյ եւ Իռլանտայի Արքունի Ասիական կաճառը(4) (Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland) 1920ին.

Ե. Հնդկաստանի Պատմական Տարեգրութեանց Յանձնարարութիւնը (Indian Historical Records Commission) 1925ին.

Զ. Հնդկաստանի Դրամագիտական կաճառը (Numismatic Society of India).

Է. Ամերիկեան Դրամագիտական Միութիւնը (The American Numismatic Association).

Ը. Պենկալայի Գրավաճառական Ընկերութիւնը (Bengal Library Association).

Թ. Փարիզի Ասիական կաճառը(5) (Société Asiatique de Paris) 11 փետր. 1921.

Ժ. Մեծն Բրիտանիոյ Արքունի Պատմական կաճառը(6) (Royal Hist. Soc. of Great Britain) 1937ին.

ԺԱ. Թէհրանի Ասիական կաճառը(7) 1938ին.

ԺԲ. Հայերէն գրաբար եւ աշխարհաբար լեզուի քննիչ Կալկաթայի Համալսարանին՝ 1894էն ի վեր (Examiner in Classical and Modern Armenian to the University of Calcutta). 1894:

Գլխաւոր երկասիրութիւնները

Ընդհանրապէս անգլիերէն լեզուով են, քանի որ իր մեծագոյն նպատակն էր իր խօսքն ուղղել Հնդկահայ Հայրենակիցներուն՝ արթնցնելու համար անոնց մէջ հայ զգացում եւ սէր իրենց հինաւորեց փառապանծ ազգին հանդէպ, եւ որովհետեւ անոնց մեծամասնութիւնը դժբախտաբար անգէտ էր մայրենի լեզուին, հարկ էր հայ յիշատակներն ու պարծանքները օտար լեզուով հասկնալի ընել. եւ յետոյ երկրորդաբար այդ ձեւով միայն կրնար իր միւս նպատակին հասնիլ, որ էր հայ ազգը, իր պատմութիւնն ու արժանիքները օտարին ճանչցնել։

Հոս կը ներկայացնենք Սէթեանի գործերը՝ իրենց հրատարակութեան թուականի կարգով.

1. History of the Armenians in India (Պատմութիւն Հնդկահայոց). տպ. Կալկաթա 1895
2. Is Classical Armenian dead? (Մեռա՞ծ է դասական հայերէնը - գրաբարը). տպ. Կալկաթա 1923
3. The Republic of Armenia (Հայաստանի Հանրապետութիւնը) (հայ. թրգմ. Ս. Սիմոնեան. Թեհրան, 1924). տպ. Կալկաթա 1924

⁴ Սէթեան կ'ըլլայ սոյն կաճառին երկրորդ հայ անդամը. առաջինն եղած է Ժանօթ Հնդկահայ Յովհաննէս Աւետիսեան։

⁵ Սոյն կաճառին եւս երկրորդ հայ անդամը կ'ըլլայ Սէթեան. առաջինն եղած է ողբացեալ Կարապետ Յ. Բաւմաշեան։

⁶ Սոյն կաճառին անդամակցելու առիթով Սէթեան կը գրէր, թէ «Լինիմ ես առաջին եւ միակ անդամ [հայ] զոյն անգլիական պահպանողական Միութեան՝ որ ունի 900 անդամս ի սփիւսս աշխարհի»։

⁷ Ինչպէս Կալկաթայի The Sunday Statesman լրագիրը (30/10/1938) կ'ըսէր՝ Սէթեան անուանուած էր սոյն կաճառին թղթակից անդամ եւ Ուսուցիչ. այս մասին տե՛ս «Բաղմաթիւ» 1939, Յունուար-Փետր. էջ 54։

4. The Society of Mekhithar (Միխիթարեան Միաբանութիւնը), տպ. Կալիւթաթա 1924
5. Armenians and the East India Company (Հայեր և Արեւելեան Հնդկական Ընկերութիւնը). տպ. Կալիւթաթա 1926
6. Hindoos in Armenia 150 years before Christ (Հինտուներ Հայաստանի մէջ 150 Ն. Ք.) տպ. Կալիւթաթա 1927
7. Gorkin Khan - (Կորկին իման հայկազն կամ իրոնայ Գրիգոր. Թրգմ. հայերէն Սերվադը Մկրեան. հրտ. Վ. Ս. Ղազար 1930) տպ. Կալիւթաթա 1928
8. Khojah Petrus armenian Merchant Diplomat of Calcutta from 1756-1763 (Խոնայ Պետրոս հայ վաճառական - քաղաքագէտը Կալիւթայի 1756-1763). տպ. Կալիւթաթա 1929
9. Armenians at Agra and Gwailor (Հայեր Ահրայի և Կուալթորի մէջ). տպ. Կալիւթաթա 1930
10. Agah Catchik Arakiel (Աղա Խաչիկ Առաքելեան). տպ. Կալիւթաթա 1931
11. Armenians at Chandernagore (Հայեր Չանտերնագորի մէջ. Թրգմ. հայ, Հրաչ Բաջարեան, «Քաղաքագէտ» 1937 դեկտ.) տպ. Կալիւթաթա 1931
12. The oldest christian grave in Calcutta (Քրիստոնէական ամենահին շիրիմը Կալիւթայի մէջ. հայ թրգ. «Քաղաքագէտ», Մարտ-Յուլիս 1936). տպ. Կալիւթաթա 1932
13. The second oldest Christian Church in Bengal (Քրիստոնէական երկրորդ հնազոյն եկեղեցին Պենկալայի մէջ). տպ. Կալիւթաթա 1932
14. Armenians as political stepping-stones in India - Khojah Israel Sarhad (Հայեր իբր քաղաքակ. ոտից կռուան Հնդկաստանի մէջ - Խոնայ Իսրայէլ Սարհադ). տպ. Կալիւթաթա 1936
15. Madras, the birthplace of Armenian journalism (Մատրաս ծննդավայր Հայ լրագրութեան. - Պատմութիւն առաջին հայ պարբերական «Ազդարար» ամսաթերթի, որ հրատարակուեցաւ զբարար լեզուով հայ լրագրութեան հայր՝ Յուրիս քահանայ Շմաւոնեանի խմբա-

դրութեամբ 1794-1796 տարիներու ըն-
թացքին) տպ. Կալկաթա 1937

16. Armenians in India from the earliest
times to the present day (Հայեր Հինդ-
կաստանի մէջ նախկին ժամանակներէն
մինչեւ մեր օրերը. հեղինակին գլուխ
գործոցը, միջակ դիրքով, ընդարձակ,
էջ XV + 629). Հրտ. Կալկաթա 1937

17. Գրիչ ռուկերիչ մատեմատիկ. հայերէն
- գրաբար, որ է Կենսագրութիւնը Մես-
րովը Դաւիթ Թաղիադեան հնդկահայ
ծանօթ բանաստեղծին՝ անոր գրիչը Ս.
Ղազարու հայկական թանգարանին նուե-
րելու յիշատակով. յառաջարանը զրուած
Հ. Վարդան Վ. Հացոյնիի կողմէն. Հրտ.
Վ. Ս. Ղազար. 1926

Աւելորդ չըլլայ հոս նշանակել թէ յիշեալ դործերէն թ. 5, 6, 8, 10, 11, 13 եւ 14 ամփոփուած են «Armenians in India, (Հայեր Հնդկաստանի մէջ) մեծ գործին մէջ եւ կը համապատասխանեն կարգով անոր հետեւեալ զլուխներուն. ԻԴ, Յաւելուած, ԻԸ, ԼԴ, ԻԷ, ԻԶ եւ ԼԲ: Յետոյ թ. 15ը մենագրութիւն մ'է «Աղլարար» հայ առաջին պարբերականի մասին՝ որ Մատրասի մէջ երեւցաւ 1794ին, մինչ Սէթեան ունէր ամբողջ Հնդկահայ մամուլի պատմութիւնը՝ ինչպէս կը գրէ առ Հ. Ա. Ղազիկեան. «Ի բազում ամաց հետէ հաւաքեալ եմ ատաղձս եւ նիւթս բազումս վասն կազմելոյ զպատմութիւն Հայ մամուլոյն ի Հնդկիկս» (11/4/1924), թողունք որ արդէն սոյն նամակն ամբողջ բովանդակութիւն մ'է տեղեկութիւններունոյն Հնդկահայ մամուլի մասին, բայց դժբախտաբար չենք կրնար զայն հոս զետեղել՝ տարապայման չերկարելու համար մեր յօդուածը:

Յիշխեք դարձեալ թէ Սէթեան իր մեծ
գործը բաժնած է 47 զրուսներէն զատ՝ 16
բաժանումներու (sections) համեմատ 16
հնդիկ քաղաքներու հայ զաղթականու-
թեանց. այսպէս,

1. Հայեր Ակրայի մէջ,
2. Կոյլըրի մէջ,
3. Ֆէյթիւր Սըբըրի,
4. Տէլհիի,
5. Լահորի,
6. Քապուլի,
7. Սուրաթի,
- 8.

Պոմպեյի, 9. Զինաուրահի, 10. Զանտերնա-
կորի, 11. Սալտապատի, 12. Մոնկիրի,
13. Կալկաթայի, 14. Լուքնոյի, 15. Տաք-
բայի եւ 16. Մատրասի մէջ: 17րդ բաժինը
Յաւելուածն է՝ (Հինտուներ Հայաստանի
մէջ Քրիստոսէ 150 տարի առաջ): Ամէնէն
ընդարձակ բաժինը Կալկաթայինն է⁽⁸⁾:

Պէտք է խոստովանիլ թէ Սէթեանի բու-
լոր գործերու կարգին «Հայերն Հնդկաս-
տանի մէջ» վերջին երկն է որ խկապէս
կոթողային է եւ սիտի մնայ իրբւս պատ-
մական անմեռ յիշատակարան Հնդկահայու-
թեան եւ Հայ գաղութային պատմութեան
մեծ յուշարձան: Եւ խկապէս Հնդկաստա-
նի մամուլը դայն որակեց «Հանրագիտա-
րան. հայկական հնութեանց Հնդկաստանի
ապագայ պատմագրին համար»: Նոյն ինքն-
Հնդիկ աշխարհահռչակ քերթողը՝ Ռապին-
տրանաթ Թակոր կոչեց դայն «Յուշարձան
բաղմաքիրտն հետազոտութեանց» եւն.:

Երբ զեռն նոր սկսած էր այդ գործը
սպասարկութիւնը, Սէթեան մեղի կը դրէր
թէ ո՞րքան կը զնահատէր ինք այդ գործը
որ իրեն շատ ու շատ աշխատութիւն եւ
սպասարկում արժած էր եւ թէ ան էր որ իր
անունը պիտի անմահացնէր, ինչպէս ինք
կարգին ուզած էր անմահացնել Հնդկա-
հայուն անունն եւ գործը։ «Որովհետեւ
են ամուսնացել են ամուսնացողներ
վախճան իմ մերձեակ է ի պատճառս եր-
կարատեւ անբուժելի հիւանդութեան եւ
վաղաժաման ծերութեան, ուստի ձեռնար-
կեալ եմ ի Մարտէն ի վեր դրել զն-
կեալ եմ ի Մարտէն ի վեր գրել զնոյն
Հնդկաստանեայց ի լեզու անգլիացի, եւ
այդ եղիցի Աստուծով գլուխ գործոց իմոց
— magnum opus — եթէ սակայն կամք
իցեն Երկնից եւ ինձ ցաւագարիս եւս
կեանք, զի մարդոյ որպէս խոտոյ են ա-
ւուրք իւր, եւ ըստ բանի անմահ քերթողին
եւ հօրաքեռտուն իմոյ Մեսրոպբայ Դաւ-
թեան Թաղիադեանց՝

Պրոֆ. Վ. Ռ. Շիրազի

Որպէս շէք ցօղոյ
ի վերայ սիգոյ
Յողողող ի վտանգ
է այս կեանք մարդոյ :
(ՍՕՍ ԵՒ ՍՕՆԴԻԳԻ)

Յարդ տպագրեալ են 400 էջը եւ դեռ
կան 200 էջը տպագրելիք եւ ական ունիմ
թէ ցլերջ տարւոյս ի լոյս եկեացէ երկա-
սիրութիւն իմ այդ որ եղիցի պատկերա-
դարդ եւ տպագրեալ ի վերայ ընտիր թըղ-
թոյ, որովհետեւ եղիցի այդ հսկայ գործ
որպէս կոթող յաւերժական յիշատակի
նախնի մեծագործ, ռսկեսիրտ, կրթասէր,
կրօնասէր եւ հայրենասէր Հնդկահայոց
որք փայլեցան եւ փայլեցուցին զազն
յասարիկի վաճառականութեան՝ յաշխար-
հիս այս Հնդկաց, բնածին հանճարով իւ-
րեանց եւ Հայկական բնատուր իմաստու-
թեամբ եւ խոհականութեամբ՝ ի զարմանս
եւ ի հիացումն աշխարհի։ Որպէս նոր
ոմն Մարիբաս մտեալ ի դիւանս Հնդկաս-
տանի մեղուօրէն հաւաքեալ եմ անտի մեղր
ազնիւ ի փեթակ իմ փոքրիկ եւ յետ ոչ
բազում ատուրց տաց զայն ի վայելս սի-
րեցեալ ազգիս՝ եթէ սակայն կամիցին ըմ-
բոշխնել զայն, գրով յամանս օտարա-
գործ, այն է ի լեզու օտարին»։ (Նմկ.
առ Հ. Ե. Փ. 27/10/1936) . եւ կ'աւելցնէ
որ զինքը չմեղադրեն՝ վասն զի գրելիք
գրաբարն անհասկնալի պիտի մնար ալյա-
խօս հայերէն, մինչ ունէր նպատակ օտա-
րին եւս ճանչցրնել հայն ու իր գործը։

Փափաքելով ազգասէր ընթերցողին հա-
ճոյ գործ մ'ընել, հոս իբրեւ վերջաբան
ներկայ ուսումնասիրութեան՝ հատընտիր
եւ ամփոփ ձեւով կը դնենք Յառաջաբանը
«Հայերը Հնդկաստանի մէջ» երկին, յատ-
կապէս աչքի առջեւ ունենալով այն տեսա-
կէտն ալ՝ որ շատերուն անձանօթ է անդ-
լիերէնը. եւ հետեւաբար այս ձեւով միայն
կրնան անոնք օգտուիլ, մանաւանդ որ այդ
Յառաջաբանը հոծ ամփոփում մըն է եւ
համադրական պատկերը երկարապատում
գործին, ուր պատմականն ալ կայ աշխա-
տութեան կազմին եւ եղանակին եւ աղ-
բիւրներուն, ինչպէս նաեւ հուսկ գեղեցիկ
ծրադիր մ'ալ՝ որ յուսանք կը գործադրուի

⁸ Հնդկաստանի Հայերու մասին հետաքրքրական տեղեկություններ ունի նաև Հ. Յ. Թովմաճան իր ինքնակենսագրությունից և մէջը՝ ուր կը նըկարագրէ իր ուղևորութիւնը Սուրբ, Բռնա, Հայաստանից Եւ Մատրան 1766-1767ին:

լայի հոեւորին, որ է Պրն. Սուրէնտրա Նաթ Պենրճի, թէ ինչ որ Կիկերոն էր հռոմի, Դէմոթենէս՝ Յունաստանի, Պլըք եւ Շերիտան՝ Անգլիոյ, այսպէս Սուրէնտրա Նաթ Պենրճի Հնդկաստանի համար, այս բացառութեամբ, որ մինչ առաջին ճարտարախօսները խօսեցան եւ զիրենք լրատողներուն երեւակայութիւնը հրահրեցին իրենց յատուկ լեզուով, հնդիկ Դէմոթենէնը խօսեցաւ հաւասար՝ եթէ ոչ մեծագոյն զօրութեամբ՝ լեզուով մը որ իրենը չէր, այսինքն անգլիերէն:

Հայերը թէեւ անդամ փոքր փոքրամասնական հանրութեան մը, այնուհանդերձ թանկագին ծառայութիւններ մատուցին Բրիտանական Դատին Հնդկաստանի մէջ: Այն վաւերացեալներուն մէջ զոր մենք կարգացինք «Հնդիկ Պատմութեան Տարեգրութեանց Յանձնախումբ»-ին⁹⁾ առջեւ Լահորի, Լքնոյի, Ռանկունի, Նեկիւորի, Կոյլըրի եւ Փաթնայի մէջ, 1925-1930, մենք այդ թուղթերուն մէջ կրցանք զետեղել արձանագրութեան մէջ մեծագործութիւնները քանի մը երեւելի հայերուն՝ որոնք լրացուցին իրենց համբաւը եւ որմախորշ արձանատեղի մը դտան 17-18 դարերուն մէջ: Ասոնք հրատարակուած էին յիշեալ Յանձնախումբի գործերուն մէջ Հնդիկ Կառավարութեան ձեռքով, եւ ասոնք մէջը մտան իմ ներկայ գործին:

Եւ որովհետեւ պատմական գործերը այսօր հրատարակուած են պատկերներով՝ զանոնք աւելի շահեկան ընելու համար, մենք ալ մտադիր էինք ներկայ աշխատութիւնը պատկերազարդ ընել. եւ այդ նպատակով ապահովուցուցած էինք մեծ դժուարութեամբ ստուար թիւ մը հին պատկերներու եւ լուսանկարներու, տեղերու եւ անձերու, որոնք աւելցուցին ունեւին այդ գործին հետ. բայց յակամայս հրաժարեցանք այդ զաւաճարէն, քանի որ պատկեր-

ները շատ մեծածաւալ պիտի դարձնէին զիրքը՝ որ արդէն շատ ընդարձակ էր առանց պատկերներուն իսկ: Ասոնք պիտի հրատարակուին առանձին հատորով, զեղարուեստական թուղթի վրայ, սովորական գրերու տպագրութեամբ, «Հայկական Ալպոմ Հնդկաստանի» տիտղոսով: Ատիկա պիտի բովանդակէ ի միջի այլոց պատկերները այնպիսի երեւելիներու, որ պիտի են Խոճա Պետրոս Ռական, Աղա Շամիր, Տէր Յարութիւն Շմաւոնեան, հազարապետ Յակոբ Պետրոս, Եղուարդ Ռափայէլ, Սամուէլ Մուրատ, Պրն. Գրիգոր Զարլո ֓ոլ, Արզար Աղեքսանդր Արզաբեան, Պրն. Խաչիկ Պօղոս Զաթըրեան, Երեսփոխան ընդհ. վերաբոյժ բժ. Յ. Մ. Յովսէփ, Յարութիւն եւ Գրիգոր Արզաբեան, Յովսէփ Խմին եւ Սարմատ՝ վկայուած հայ բանաստեղծ Հնդկաստանի:

Կը յուսանք որ աշխատութիւնը ծառայէ ինչ ինչ օգտակար նպատակներու՝ իրրեւ գիրք կոչումներու (reference) Հնդկաստանի ապագայ պատմաբանին եւ հնագէտին, եւ մեծապէս զոհ պիտի մնանք եթէ անիկա աղբէ իրրեւ գրգռու ներկայ հայ սերունդին Հնդկաստանի մէջ մրցելու այն զօրաւոր պարտաճանաչութեան եւ հայրենասիրութեան մէջ՝ որոնք ողբերգին իրենց երեւելի նախահայրերը: Այն ատեն մենք պիտի զգանք մեր վարձատրուած ըլլալը, վասն զի համեմատ մեր Մենտորին՝ անմահն Մեսրոպը Թաղիադեանցի խօսքին՝ «Ճշմարիտ հայրենասէրին պարտականութիւնն է մանուկներու հոգին վերանորոգել օրինակովը իրենց Նախնեաց ազնուական գործերուն»:

Մեսրոպը Յ. Սէրեան
Թ. 9, Մարտին փողոց, Կալկաթա
1 Յունիս, 1937

Հ. Ե. Փ.

⁹ Սէթեան անդամ եղած էր սոյն Յանձնախումբին՝ 1895ին:

ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ

ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ՆԵՐԿԱՅ ՆԱՅԵՐԷՆԻՆ ՎՐԱՅ

(Շար. տես «Բազմավէպ» 1944, էջ 15)

Անթիւ են դժբախտաբար ներկայ հայերէնին դէմ դործուած զառաժանքները, որ 20 տարիներէ ի վեր կ'անշարժան անոր պայծառ դիմադրիւմը:

Թէեւ քաղաքականօրէն այնքան բախտաւոր եղած չէ աղբերնիս, բայց դրական տեսակէտով բարձր դիրք ունեցեր ենք միշտ ընդհանուր պատմութեան առջեւ՝ դրացի ընդդէմ դրացիներէն շատ վեր, եւ ասոր ամեծողովուրդներէն շատ վեր, պատուական նացայտուն ապացոյցն է մեր պատուական լեզուն: Արդ, ինչպէս հպարտ ենք իրմով, կը պարտինք փութալ անհետացնել անոր կեանքին սպառնացող ցեղերը:

Մեր այս ցանկին մէջ ընթերցողը պիտի գտնէ քաղուած մը հայերէնի դէմ դործուած յայտնի աղճատանքներու, նոյնու-ւած յայտնի աղճատանքներու պատկան խորագիր-թեմաք ներկայացուած պատկան խորագիր-ներու տակ: Ասոնցմէ քանի մը նշանաւոր-ները արդէն տարիներ առաջ ցոյց տրուած են իմ նաեւ ողբ. Հ. Արսէն Ղազիկեանի «Մի՛ են նաեւ ողբ. Հ. Արսէն Ղազիկեանի «Մի՛ զրէք-Գրեցէք»-ին միջոցով: Իսկ կարդ մը բառերու մասին, ինչպէս Ամբիքը կամ Ամբիքը, Յետագայ՝ Հետագայ, Յեմած՝ Յեմած, Իմբիքիմ, Մէկգիմ, որոնց կըրկ-նաձեւ ուղղագրութիւնը վիճելի է տակաւին, մտադիր եմ դալ անդամ ներկայացնել իմ անդրադարձութիւններս՝ անաչառօրէն ու աննախապաշար համոզումով:

ՆՈՐԱՆՆԱՐ ԽՈՐԹ ԲԱՌԵՐ, ԱՅԱՆՑՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Զինամածկ զաշտաց մէջ (Կոչնակ, 1935, թ. 34): Հետը առած էր մէկ թիթեղ ճիթախլ (Ապագայ, 19/9/35): Անոր գոյ-մը մնացին իմ բաժնեակիս մէջ (նոյն տեղ): Ճշմարտութիւնը պիտի լսի Աւետարանը ծածկող ամէն տակաւն (Մշակ, 1935, թ.

866): Իր մէջ տիրական դարձաւ նախան-ճուրեան համար (Նոյն, թ. 962): Արեւ-ճամ ընելու ճիւղային ծրագրով (Մեղու, 28/7/34): Կը վերսկսէր զանգուածային փախը (Ապագայ, 4/9/35): Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը յաջողեցաւ շինելու իր նստոցը (Պայքար 19/9/37): Երբեմնապէս այն պատրանքը ունեցաւ (Յուսարեւ, 17/8/34): Հայ յղացքը... արմաշաղախ կտաւը (Սիոն, 1936/4, էջ 159): Տխմար ողբին (Սիոն, 27/10/34): Կլի-փնաբանութիւն (Յառաջ, 27/10/34): Կլի-մայի ապառոյցութեան մէջ (Նոյն, 24/11/20) եւն.:

ԱՅԼԱՆԴԱԿ ԲԱՅԵՐ՝ ԱՆՔԵՐԱԿԱՆ ԽՈՐԱՐ-ՀՈՒՄՆԵՐՈՎ ԵՒ ԽԵՐԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

Սնանեցաւ առիւծի մը արիւնով (Յառաջ, 15/10/1939): Նահանգապետը բեկանած է պատիժը (Ապագայ, 4/5/35): Շատ հեռունի պիտի տանէր ինձ (Նոյն 27/9/35): Չեմարլէն ուսանած է Քէմալիճ (Նոյն 1/10/38): Ուրիշ առիթի մը կը հետաձգեմ (Նոյն, 23/4/38): Ազգային ապրումները դադարուած են (Արաքս, 4/11/33, խմբ.): Հանդէպ այն ժողովուրդին զոր մէկը պիտի առաքել (Կոչնակ, 1939 Յունուար, էջ 111): Միսիոնարի ոչ միայն մեր ազգի զաւակներուն, (Բանբեր, 1933 Մարտ, խմբ.): Գերագոյն ատենը բեկանեց վճի-ռը (Կոչնակ, 24/10/1940): Դէպի գիւ ծը-ռեցաւ (Հայկի աշխարհի, 1937, էջ 138): Զօրավար տը Կօլ ծանուցանեց (Ժամանակ, 31/8/40): Գործերը ընդառաջացնելու հա-մար (Նոր օր, 10/12/39): Իրենց ճիւղերը կրցան մէկտեղել (Պայքար, 26/8/37): Թանքերը իրենց գերակշռութիւնը ապացու-ցանցին (Ժամանակ, 22/6/40): Դիտելու